

írói tehetségének kérdését, munkái jelentőségét illeti, erről nehéz volna ítéletet alkotni, és ez nem is céлом.” Az olvasó némi sajnálkozással kérdi: miért is nem? Hiszen ennek a szempontnak a figyelembevétele nyilván befolyásolt volna bizonyos fejtegetéseket. (Ráadásul közvetlenül e kijelentés után mégiscsak megfogalmaz egy meglehetősen negatív minősítést Babitsné írói teljesítményéről, amellyel egyébként nehéz nem egyet érteni.) Amikor például a Török Sophie temetésén elhangzott beszédek, illetve a nekrológokat elemezte, talán kevésbé lepődött volna meg azon, hogy mindegyikben szó esett Babitsról, mintha a két költőt csak közösen lehetett volna gyászolni. A Babits Mihály és Török Sophie költészetének irodalomtörténeti súlya és esztétikai minősége közötti óriási különbség véleményem szerint nem elhanyagolható ebben az összefüggésben sem. Éppenséggel akkor nem, ha méltányolni akarjuk Török Sophie lírájának, vagy a kitűnően taglalt *Hintz tanársegéd úr* című kisregénynek a valódi irodalmi érdemeit. Erre pedig valóban nincs más lehetőségünk, mint a mai „horizont” felől való ítéletalkotás, amely nem kerülhető meg (teljesen) a korabeli recepció elemzésével, hiszen azt is meghatározza a mostani nézőpontunk. Borgos Anna tulajdonképpen minden idézett kritikusi és irodalomtörténeti vélekedést gyanakvással szemlél (nem tagadom, sokszor jogosan), mert a nemi szerepekről alkotott sztereotípiákat keresi mögöttük. Ezért sugallja például, hogy azokat a kortárs költőnőket, akik helyet kaphattak volna a Török Sophie-féle antológiában, az irodalomtörténet „alkalmasint a periférián” fogja majd elhelyezni. Azért, mert nők, vagy azért, mert műveik alapján ez a besorolás a méltányos? Ha összevetjük a Kaffka Margit és a Török Sophie kritikai fogadtatásáról írottakat, egyszerűen érzékelhetetlen a két életmű közötti színvonalkülönbség. Megtudjuk ugyan, hogy az előbbi a „leginkább kanonizált női író” volt, de azt is, hogy „görcsösen igyekezett megfelelni a kurrens irodalmi elvárásoknak”. (Sokan voltak így ezzel.) Éppen csak az nem derül ki, hogy ebből a görcsös megfelelni vágyásból milyen jelentős művek születtek. Ezenkívül a

szervő néha „bedől” a kortársaknak. Kaffka női mivoltával hozza összefüggésbe belső bizonytalanságát, s ennek alátámasztásához arra a Füst Milánra hivatkozik, aki évtizedekig ki volt szolgáltatva Osvát értékítéleteinek, és még sorolhatnék néhány kritikátörténeti naivitást.

Mint már céloztam rá, a három nagy portré közül voltaképpen csak a Török Sophie-fejezet igazán alkalmas arra, hogy a könyv első harmadában felvázolt általános koncepciót igazolja. Ettől függetlenül mind a Harmos Ilonáról, mind pedig a Böhm Arankáról szóló fejezet rendkívül tanulságos, informatív, helyenként megrendítő. Borgos Anna követi az egyéni életutakat és a rendelkezésre álló dokumentumokat; eszébe sem jut, hogy mindenképpen a saját előzetes elképzeléseit erőltesse rá a feldolgozott anyagra. Túl azon, hogy sok tekintetben még feltérképezetlen utakon jár, munkájában ezt az intellektuális becsületességet tisztellem a legjobban.

ANGYALOSI GERGELY

Sutyák Tibor: A Freud-elv

A PSZICHOANALÍZIS MINT
LÉLEKFILOZÓFIA

*Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2008.
196 old., 2200 Ft*

Sutyák Tibor doktori disszertációjából született második könyve a pszichoanalízis és a fenomenológia határterületére kalauzol. Célként a freudi metapszichológia filozófiai szemponitú „másodlagos megmunkálását” (13. old.) tűzi ki. Sutyák olykor lazább, néhol tüntetően „outsider” stílusa, ironikus felütései, hegeli dialektikus érveléstechnikája, az új francia fenomenológia érzéki töltetű terminológiája karakteresen – egy ifjú szakács sok fűszert használó, érlelődő karakterével – fűszerezi a terítékre kerülő témát: a *Freude*, azaz az öröm elvét.

A könyv alapvető freudi *fogalmakat* vizsgál, átfogalmazva, helyenként újrarendelve, új terminológiával körülpítve. Ezek az újraolvasások hol termékenyek, hol kevésbé azok,

helyenként megmaradnak a gondolatmenet pusztá rekapitulációjánál, másutt sikerül új módon bemutatni a vizsgált problémákat, valóban aláveteve őket egy fenomenológiai alapokon nyugvó másodlagos, helyenként radikális megmunkálásnak.

A fenomenológiai analízis módszere Sutyáknál olyan folyamra hasonlít, amely hordalékként kapja fel, néha felszínre dobja, majd aláveti a fogalmakat: újra és újra megforgatja őket. Ezt a benyomást erősítik a visszatérő példák (a *Patkányember* esete, és magának Sutyáknak az „elbeszélő énje”, ahogyan éppen ül és ír), az egyes szám első személyű szölamok, továbbá az olykor bő lére eresztett, szenvedélyes azonosulások a „tapasztalóval” (a szorongás, az elfojtás, az ödipális vágy átélőjével), hogy az analízis által felfedezett lelki jelenségeket a reflektáló Én számára megjelenő tapasztalatként mutassák meg. Így kétségtelenül olvasmányos, ugyanakkor kevésbé egzaktszöveget: egy tudományos-szórakoztató (*infotainment*) esszé vehet kézbe az olvasó.

A szerző fenomenológiai átgúrt lélektani vizsgálódásának, fenomenológiai olvasónaplójának vázát és irányelvét a legfontosabb pszichoanalitikus fogalmak adják. A pszichoanalitikus és a különféle (főként Husserltől, Heideggertől, Merleau-Pontytól és Michel Henrytől kölcsönzött) fenomenológiai terminusok keveredése az egész könyvet átszövi, és anélkül, hogy összekuszálná, jótékonyan lazítja fel az analízis fogalmi hálóját.

A sutyáki újraolvasás számára a „világ”, a „feladat” és az „alkalom” fogalmi jelölők ki az értelmezés keretét. A *tudattalan* szférájának elemzése a *világtalan* szférájának elemzésébe csap át, majd – miközben egészen heideggerivé válik a nyelv – kilépünk „a világ nyitottságába” (29. old.), ahol minden, ami utunkba kerül, alkalomként adódik. „Az alkalom minden cselekedetünk kerete, feltétele, lehetősége.” (180. old.) Sutyák a könyv konklúziójában az alkalom felől olvassa újra a freudi tanokat, megalkotva az alkalom filozófiáját, amelyhez talán nem is lett volna feltétlenül szüksége a pszichoanalízisre. A túlhajtott alkalomelemzést olvasva eszünkbe juthat az a vád, amellyel oly gyakran illetik a pszichoanalízist: bármilyen és annak ellenkezője

is megmagyarázható vele, így maga a pszichoanalízis is kiválóan alkalmas arra, hogy bármit kiolvassanak belőle.

Sutyák *A halálösztön és az életösztönök* (Múzsák, Bp., 1991.) című, a freudi gondolatmenetben jelentős fordulatot hozó mű alapján indul el. Az énkészíteték és szexuális készitetek (a szerző helyesen különbözteti meg az *ösztönt* és a *készítetést*, hiszen a magyar fordításban eredetileg *énösztönök* és szexuális *ösztönök* szerepelnek) ellentétének segítségével mutatja be a pszichoanalízis dualisztikus jellegét, szemben a jungi analízis és a filozófia monizmusával. „A dualizmus arra mutat rá, hogy az emberi tapasztalat redukálhatatlanul kettős” (25. old.), vagyis egyfelől a tudatos zóna értelmes világában, másfelől a tudattalan „világtalanságában” élünk. A „nemvilágszerű” zónáról a mindennapi élet pszichopatológiai (az elvétések, álmok, viccek, elfelejtések) a felületes pillantás számára lényegtelennek tűnő jelek által adnak hírt. A tudat azonban legtöbbször eltekint ezekről a „hibáktól”, hiszen az „értelem elvárása a zörej kiküszöbölésére szólít fel” (51. old.), de az empirista pszichoanalízis kiterjeszti vizsgálódása területét a tapasztalat egészének heterogenitására, a „jelenségvilág hulladékára” is.

A tudat a fenomenológus számára tehát értelem, rend és világ, a tudattalanban pedig „a világszerű összefüggésekről lehasadt fragmentumok, a horizont nélküli fenoménzselvények” helyezkednek el, amelyek „nem kapcsolódhatnak be az értelmes létezés megszervezésébe” (105. old.). Ez az állítás vitatható, hiszen a tudattalan nem csupán fragmentumok, hanem gestaltok, ideálképek, őstörténetek gyűjtőhelye is, amelyek – tüneteiken, álmokon, pótcselekvéseken stb. keresztül – nagyon is szervezik mindennapjainkat.

Sutyák kanti alapon közelíti a freudi rendszerhez, tehát a szemléleti tartalmakat kategóriák (mennyiség, minőség, viszony, modalitás) szervezik. A világkonstitúció – amelyben a „világ értelmes és érthető feladategésként” (68. old.) adódik – legfőbb rendtípusai a tér, az idő és az ellentmondás. Ezek a törvények „az emberi lélekbe vannak belevésve, az általuk képzett rend mindazonáltal nem az ember,

hanem a világ rendje” (70. old.). A „másodlagos megmunkálás” ezúttal nem termékenyítette meg igazán alapanyagát, megtudtuk, hogy egyrészt a világ, másrészt mi magunk vagyunk az eredői annak, amit látunk vagy gondolunk.

Sutyák kitüntetett figyelmet szentel a tünetértelmezés problémájának. Mindenekelőtt azt vizsgálja, hogyan válik értelmezhetővé, értelmessé a páciens tünete, mi igazolja a tünet helyes interpretációját. Bevezetve és elemezve az általában vett jelenségek értelmezéséhez szükséges fogalmakat: a racionalitás, az okság és a jelentés fogalmait, mind a három értelmezési sémát rápróbálja a *Patkányember* történetére, így végül három különböző olvasatot kap, amelyekről kiderül, hogy önmagukban nem tudnák leírni a tünetek értelmét, és amelyek persze egymással is összegabalyodnak, hogy végül a „kialakuló textuális bogok” képezze meg a jelentést (83. old.). Ricoeur, McIntyre és Tengelyi nyomán Sutyák az elbeszélésben találja meg az interpretáció megszületésének és legitimációjának helyét, és szellemesen állapítja meg, hogy „a tünet és a gyógyítás azonos célt követ: utasítást ad arra, hogy kezelésbe vegyék” (76. old.). Ami azonban kissé elnagyolt, mert bár a tünet is utasítást ad, de két különböző utasítást: az analitikusnak azt, hogy a tudatosítással számolja fel a tüntet, a páciensnek pedig azt, hogy az igazi vágykielégítést válassza helyette – az egyik esetben a racionalitás győz, a másik esetben viszont az *ösztönök*.

A fenomenológia emlőin nevelkedett Sutyák egy teljesen új terminológiát is bevezet az analitikus fogalmak helyett és magyarázatukra. A „világtalan” *ösztönént*, az *Est* például *Valaminek* kereszteli: „nem meghatározható, nem megnevezhető, mégis minden, aminek határa lehet, innen terem elő. A világ origója, vakfoltja, köldöke. Az élet tömörsége, érzékeny húsa, az affektivitás kéjenc masszája.” (164. old.) Az *ösztönénből* tehát egyszerre lesz egy heideggeri hangulatú Valami, amelynek szövetét Merleau-Ponty „eleven hús” terminusa adja (lásd „a világ húsa” Merleau-Ponty: *A látható és a láthatatlan* [L'Harmattan, Bp., 2006] című könyvében).

Az Ödipusz-komplexust vizsgálva Sutyák merész, de meggyőző értelmezést kínál „az apa jelentésére” alapozva, aminek kapcsán Lacant a lábjegyzetben elintézi annyival, hogy lehetne rá hivatkozni (lásd Jacques Lacan: A fallosz jelentése. *Thalassa*, 9 [1998], 2–3. szám, 157–171. old.). Arra a filozófiát is különösen érdeklő kérdésre keresi a választ a szülő–gyermek viszonyban, hogyan és mikor születik meg az *Én*. A fenomenológus az individualitás, az identitás és a szubjektivitás megkülönböztetéséből és egymáshoz való viszonyából indul ki. A Valami semmivel sem identikus, nem szubjektum és nem is individuum, hanem a közösség világa, mint ahogyan a csecsemő sem különíti el énjét a külvilágtól. (Azt azért érdemes megemlíteni, hogy a csecsemő kutatások szerint már a párnapos csecsemő sem „folyik egybe” a külvilággal). Azonban mihelyt bekövetkezik ez az elkülönülés, a közösség affektív tapasztalata sem élhet tovább, viszont minden későbbi interszubjektív kapcsolatunkban voltaképpen ezt próbáljuk visszanyerni. A választ a szerző végül az ödipális konfliktusban találja meg: „a gyermeki egyén az apának köszönheti létrejöttét”, aki így „a személy kialakulásának paradigmája” (113. old.), illetve az „individualizáció indítómintája” (174. old.).

A könyv egyik legszórakoztatóbb, s egyben legabszurdabb része a pszichoanalízis szó etimológiája, egyben pszichoanalízise. Atomjaira boncolgatva a szót, már-már azt hihetnénk, hogy Sutyák a pszichoanalízis karikatúráját rajzolja meg. Kibontja belőle a *pszicho*, az *oa*, az *ao*, az *ana*, *lűszisz* és az *ízis* szavakat, s ha nem lenne a patetikus hang, úgy vélhetnénk, az analitikus módszer paródiáját olvassuk. A szó Sutyák szerint egyebek mellett tartalmazza az *Anna O* eset kezdőbetűit, a *fort-da* játék hangpárját, valamint Psyché és Ízisz képeben Erosz és Thanatosz küzdelme is megjelenik.

A szemantikai zsonglörködés átvezet a nyelv működésének elemzéséhez – ez az eszme-futtatás annak ellenére sem tartja szükségesnek, hogy kitérjen Lacan idevágó gondolataira, hogy kiindulópontja szerint a lélek nem más, mint nyelv, amely gondolatnak Lacan ágyazott meg (vö. Jacques Lacan: A tudattalan úgy van struktu-

rálva, mint egy nyelv. Rövid előadás a Francia Rádióban. *Thalassa*, 4 [1993], 2. szám, 12–16. old.). A szerző itt is híven követi saját fenomenológiai interpretációjának kijelölt útját: „a világ feladat, a nyelv lényegi funkciója az, hogy a feladatként megvalósított világkonstitúcióban élő embernél ne csak a feladatképzést, de a feladatmegoldást is biztosítsa.” (126. old.) Sutyák is ügyesen bánik a nyelvvel, a fenomenológiai nyelvhasználat különböző stílusait, így a burjánzó (lásd Lévinas, Merleau-Ponty) és szárazabb (Husserl) nyelvi jellemzőket jól ötvözi egymással, még ha olykor nem mond is túl sokat velük: „A szintaktikai-logikai normaháztartás a nyelv rendkarakterének kimunkálásában kap lényegi feladatot, a nyelvi rend pedig a feltároló világ rögzítésében a főszereplő.” (129. old.)

Az utolsó fejezet az affektusok, a szorongás, a késztetések és az ösztönök problematikájából ad izelítőt. Amíg az ösztön „biofizikai kategória”, amely „neurológiai és motorikus automatizmust ír le”, addig a késztetés a lélek hatókörébe esik, mi több, „fenomenológiai fogalom [...], hiszen érezzük, nem pusztán következtetünk a létezésére” (155. old.), tehát megjelenik számunkra, nem érheti a spekulatív okutalajdonítás vádja. Azonban nem jelenséggént jelenik meg, hanem szám-talan affektusban érezzük: riadalomként, eltökéltségként, vágyként stb.

„A késztetések végső soron a halálba tartanak” (159. old.) – jutunk el Freud

egyik kulcsfogalmához, a halálösztönhöz, majd az ismétlési kényszerhez. A fenomenológus érdekesítő interpretációja az ismétlés hatókörét és jelentőségét a freudi felfogásnál is jóval szélesebbre tágítja. Abból indul ki, hogy az átélt öröm tapasztalata azonnal annak megismétlésére sar-kall. Az abszolút öröm Sutyák szerint a halálban ér tetőpontjára, de mivel az megismételhetetlen, „az abszolút öröm szintetikus igénye átadja helyét az elérhető öröm visszatérő lehetőségének” (162. old.). Így az örömev a valóságelvet hívja segítségül, hogy kisebb, ám elérhető örömeit szerezen, azaz hogy képes legyen élni a realitás adta alkalmakkal. Az ismétlési kényszer tehát nem pusztán a halálösztön szolgálatában áll, hanem az életösztönében is: az örömev reális programját segíti. Itt még ha önkényes is, de valóban újszerű, érdekes interpretációval találkozhatunk, amely ahhoz a végső konklúzióhoz vezet, hogy „a világ feladat, ám ez a feladat végső soron az öröm maga” (187. old.). Ez a levezetés mintha összemosná az álmok, viccek, elvétések – elfojtásról, azaz boldogtalanságról tanúskodó – tüneti szintű kiséleteit, a kultúra által domesztikált örömszerzési módokat, a kín elkerülésére tett erőfeszítéseket, továbbá a valódi vágykielégítéseket, hogy az öröm fogalmában egyesítse őket. A fenomenológia boronája ezzel a mindent kiengesztelő *happy end*-del az öröm kertjévé varázsolja Freud kínoktól hemzsgő mitikus ösztöner-

dejét, amelyet szemlélve eszünkbe juthat Lévinas gondolata arról, hogy „az ember nem csupán megéli a fájdalmát vagy az örömet, hanem a fájdalmaiból és az örömeiből él”, a „Vanból táplálkozik” (lásd Emmanuel Lévinas: *Nyelv és közelség*. Tanulmány–Jelenkor, Pécs, 1997. 87. old).

A könyv felépítése az olvasót nem segíti különösebben a tájékozódásban. Amennyire olvasóbarát a stílus, oly kevésbé az a tagolás. A tartalomjegyzék sem ad sok iránymutatást arról, mivel találkozhatunk az egyes fejezetekben, pedig egy részletesebb tartalomjegyzék nagyban segítene volna a freudi fogalomtár regényszerű leírásának követését. Fennakadhatunk továbbá azon is, hogy számos lényegi fenomenológiai párhuzam, filozófiatörténeti összefüggés miért kerül – alkalmanként terjedelmes – lábjegyzetekbe. Sokszor mintha éppen a legfontosabb összefüggések szerepelnének kisbetűvel, tömören és utalásszerűen, míg a főszöveget elborítják a kissé túlburjánzó, néhol öncélú és túlfutatott gondolatfutamok, amelyek a különféle Freud által leírt jelenségek szubjektív tapasztalatának mélyebb megértését igyekeznek elősegíteni – egyébként többnyire sikerrel. Továbbá ezek a lábjegyzetek is időnként fájoan nyitva hagyják a tárgyalt kérdést, csak utalásszerűen említenek olyan fenomenológiai és pszichoanalitikus vonatkozásokat, amelyek kifejtése alapvetőnek tűnne.

PINTÉR JUDIT NÓRA